

A Temesköz fölvirágzása a tatárjárás után.

Irta: JUHÁSZ KÁLMÁN.

Pár hónappal halála előtt, 1928. június havában, járt utoljára a Bánátban *Karácsonyi* János, midőn e sorok íróját a torontáli Szentpéteren látogatásával megtisztelte. Itt a „Harangod partján”, mint szokta volt az Aranka-patak középkori nevééről e vidéket nevezni, szóbakerültek azok a helységnevek, melyekkel e dolgozat foglalkozik. Utóbbi kéziratát a boldogult tudós, akkor még viruló, jó egészségben, átolvasta és megtette rá észrevételeit. Ezekről e cikk jegyzetei számolnak be. Legyen ezért e kis tanulmány is hálás kegyelettel *Karácsonyi* János nagy szellemének szentelve.

*

Újabbán a helységnevek egyre élénkebb érdeklődést ébresztenek és behatóbb kutatásra találnak. Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* mult évfolyama¹ ismertette *Otto Liebhart* munkáját a Székelyföld helységeiről.² Fölmerült a terv „az eddigi kutatások eredményeinek felhasználásával egy kötetbe foglalva kiadni az erdélyi és bánági községnevek etimologiai szótárát”.³ Azóta a Bánát helységneveit előkelő tudós vette szakszerű vizsgálat alá. *Gustav Kisch* kolozsvári egyetemi tanár rámutatott a kiindulási alap – Bánáti Oklevéltár – hiányára.⁴ Szétszórta a legkülönbözőbb oklevélgyűjteményekben és jórészt kiadatlanul levéltárakban lappanganak a vonatkozó kútfők. Némely oklevél kiadása hibás és ezért tudományos szempontból hasznavehetetlen. Ugyanez áll a hamis és hibáskeltő oklevelekről.

Pauler Gyula⁵, *Karácsonyi* János⁶, Borovszky Samu⁷, Márki Sándor⁸, Ortvy Tivadar⁹, Szentkláray Jenő¹⁰ és mások a csanádi és aradi káptalan 1247. évi közös kiadványát tartották a tatárjárás

¹ 1928 (V.) évf. 151 l.

² *Die Ortsnamen des Seklergebietes in Siebenbürgen*. Leipzig, 1927.

³ *Erdélyi Irodalmi Szemle*, id. h.

⁴ *Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*. Herausgegeben vom Banater Deutschen Kulturverein. Temesvar. 1928.,

⁵ *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1893. II. 622. l. 3. jz.

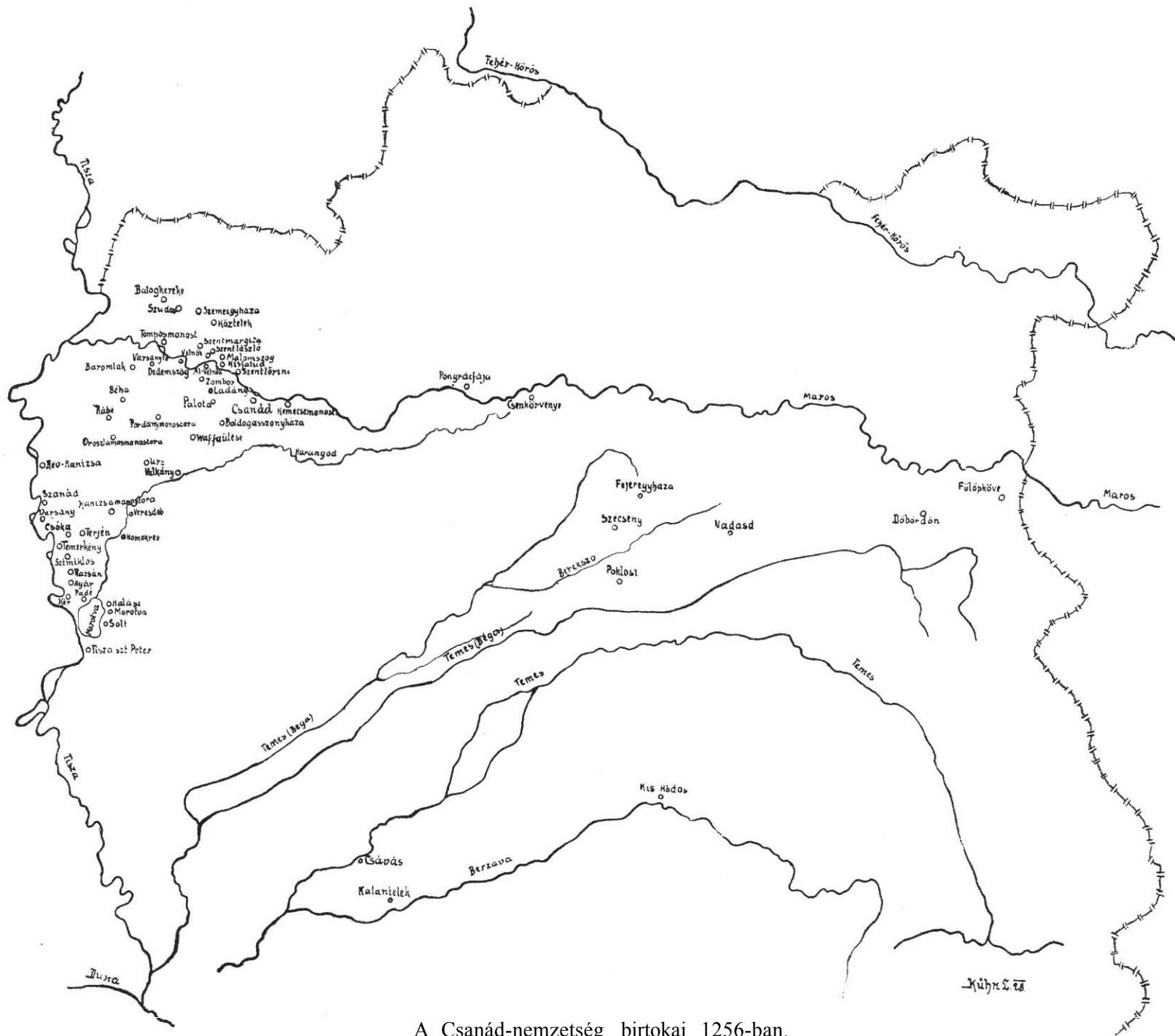
⁶ *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest, 1900. I. 347. sk.

⁷ *Csanád vármegye története*. Budapest, 1896. I. 66.

⁸ *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. Arad, 1892. I. 265.

⁹ *Az Ajtony- és Csanád-nemzetségek birtokviszonyai Dél-Magyarországon. Századok*, 1891. 271. sk.

¹⁰ *Temes vármegye története*, 273.

A Csanád-nemzetség birtokai 1256-ban.

utáni kor első bánsági oklevelének és ehhez számos kombinációt fűztek, melyek az oklevél hitelességének megdőltevel semmivé váltak.¹¹ Ez időszak legrégebb forrása a Csanád-nemzetség 1256. évi osztálylevele, melynek szövege megjelent ugyan,¹² de számos hibával. Ez oklevél segítségével Temesközben a következő helységeket fedezzük fel.

Csanád püspöki székvárostól nyugatra a Maros balpartján feküdt *Palota* (Palatha). Itt állott a Csanád-nemzetség fejének családí kúriája. Mellette a Maros partján erdőség volt. A Csanád-kiszombori országút mentén ma is „Polat” puszta van. Így torzult el a későbbi török, majd szerb lakosok ajkán a helység ősi neve. Az ószláv „Polata” előkelő ember házát jelentette és megfelelt a latin „palatium” szónak.¹³ Palotától délkeletre van *Boldogasszonyháza*, („Bodugazzunhaza”, később Boldogasszonyfalva¹⁴, majd Boldogfalva).¹⁵ Nevét a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt templomának köszönhette. Palotától északnyugatra – tölgyerdő mentén,¹⁶ – fekszik *Ladány* (Ladan). Emlékét ma is őrzi Ladány-puszta. Neve személynév lehetett.¹⁷ Innen északnyugatra, a mai Kiszombor helyén, találjuk *Zombor*-t (Zumbur). Vagy ősi személynévet, vagy a szláv – bölényt jelentő – *sambor* szót rejti magában.¹⁸ Zombortól északra van *Dedemszög* (Dedemzug).¹⁹ Annyit jelent mint szögbe, szögletbe menő erdő.²⁰ „Dedem” valószínűleg szintén szláv szó.²¹ Innen nyugatra *Varsánytó* (Wasontho). Nevét „vassan” nevű néptörzstől vehette. Így magyarázható: Gyulavarsánd, Fazekas-Varsánd (Arad m.), Nógrád-Varsány, Labodány-Varsány (Fejér m.), Tisza-Varsány (Szolnok m.).²² Eszerint *Varsánytó* olyasféle elnevezés, mint Német-tó és Székely-

¹¹ Utóbb Karácsonyi kimutatta, hogy ez az oklevél hamisítvány. V. ö. *A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Budapest, 1902. 18–19.

¹² Wenzel, *Árpádkori új okmánytár* VII. 429–431.

¹³ Borovszky, id. m. II. 472.

¹⁴ *Bodugazunfalwa* (1285.) Budai Országos Levéltár: Dl. 322. §. 24. v. ö. Borovszky, id. m. II. 63. *Bodugazunfolwa* (1337.), Anjoukori okmánytár III. 368. *Bodogazunfalwa* (1360.) Dl. 322. §. 20. *Bodogassonfalwa* (1366.) Dl. 322. §. 4.

¹⁵ *Bodoghfalwa* (1495.) Dl. 29566, (1508.) Dl. 21842, *Bodogfalwa* (1568/1570.) Dl. 322. *Budavolla* (1723.) a Mercy-féle térképen, v. ö. Borovszky, id. m. II. 63.

¹⁶ Az 1337. június 11-i osztzkodás alkalmával erre az erdőre nézve úgy határoztak, hogy azt a makófalvi, szentlőrinci és kisaludai jobbágyok szabadon használhassák, a többi jobbágyok szintén kaphatnak belőle épületfát. (*Anjoukori okmánytár* III. 367–368. Borovszky, id. m. II. 327.)

¹⁷ Id. m. II. 327.

¹⁸ Néhai *Karácsonyi János* püspök életrajzi szíves közlése. Borovszky szerint „gyepü”-t jelent (Id. m. II. 631.)

¹⁹ „Dédényszög most szántóföld, túl a Maroson, Makóval átalellenben, Torontálvármegyében, Zombor alatt s ugyancsak a zombori határhoz tartozik.” *Szirbik Miklós* prédikátor, Makó városának közönséges és az abban lévő reformata ekllesiának különös leírása (1835/6.) Sajtó alá rendezte: *Eperjesy Kálmán*, *Csanádvármegyei könyvtár*. 6. Makó, 1926. 16.

²⁰ Karácsonyi *János* szíves közlése. Borovszky szerint annyi, mint: *Dedem szigete*. (Id. m. II. 130.)

²¹ Id. m. II. 130.

²² V. ö. „Item sub Aruch cum illis, qui Wossiani dicuntur”. *Knauz*, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I. 50.

erdő.²³ Ettől nyugatra *Baromlak* (Borumlok). Annyit jelent, mint *Csunyalak*. Erre enged következtetni két egymás mellett fekvő biharmegyei helység – *Széplak* és *Baromlak* – neve.²⁴ De magyar eredete kétséges. Ugyanazt a nevet vette föl p. o. az erdélyi szász Wurmloch,²⁵ míg az itteni Baromlak nevét talán Klárafalvára változtatta.²⁶

Palotától délnyugatra – a mai Keglevichháza táján – feküdt *Waffailése*, más néven: *Kökényér*. Nevét a hasonlónevű bokortól vette, mely a Kökényér partjain termett. A Csanád-nemzetségbeli Belenig fia, Waffa, itt telepedett le. Ezért másik neve: *Waffailése*, mely azonban nehezen terjedhetett el, mert az 1256.-i oklevélben ezt olvassuk: „Kökönyér, más néven Waffailése”.²⁷

Kökényértől északnyugatra feküdt *Pordánymonostora*. Keletkezésének történetét befátyolozza a mult idők homálya. Csak az látszik bizonyosnak, hogy a monostor szláv hangzású jelzőjében alapítójának *Pradan* vagy *Paradan* neve rejtőzik, ki kétségtelenül a Csanád-nemzetség tagja volt. A monostor védőszentje, valamint szerzetesrendje ismeretlen. Lakói, a szerzetesek, szokott foglalkozásaikon kívül lelkipásztorkodással s a nép nevelésével foglalkoztak. Egyszerű családi alkotás volt, mely sem hiteleshelyi jogosítvánnyal, sem ereklyékkel, sem más nevezetességgel nem dicsekedhetett. Mégis, habár csak a Csanád-nemzetség birtokfelosztásaival kapcsolatban²⁸ tesznek róla a források említést, emlékezete századokig fennmaradt. *Griselini* térképén (1776) Keresztúr praedium mellett ezt a megjelölést találjuk: *Turn* (torony). *Fuchs Mihály* uradalmi tisztartó 1866-ban azt írja, hogy a keresztúri pusztán egy bolthajtásos istálló és háromemeletes tágas épület állott. Az utóbbi alatt 1845-ben kriptát találtak. Talán nem csalódunk, ha e kriptát az árpádkori monostor romjainak tartjuk.²⁹

Pordánymonostor-tól északnyugatra volt: *Béba* (Beeb), a mai *Óbéba*. Lehet, hogy nevét alapítójától vette, aki szintén a Csanád-nemzetség tagja volt.³⁰ Bébától délre ma is *Rábé* (Rabey) áll.

²³ *Karácsonyi* előszóval kifejtett véleménye. *Borovszky* szerint a helység nevét a *varsa* nevű halászó-eszköztől kölcsönözte.

²⁴ *Karácsonyi* szives észrevétele. A temesvármegyei Nagyfalva közelében is feküdt a tatárjárás előtt (1232) *Széplak* (*Sceploc*, Hazai Okmánytár I. 11.) nevű helység, mely a rahoncai monostor birtoka volt. V. ö. *Hajdani monostorok a Csanádi egyházmegyében*. Budapest, 1926. 62.l. munkámmal.

²⁵ *Borovszky*, id. m. II. 28.

²⁶ Ettől különböző volt a Csókával határos Baromlak, melyet később a kúnok kiraboltak és – mint a marosmenti Baromlak – többé nem fordul elő. *Karácsonyi János*, A Csanád-nemzetség betürendben felsorolt birtokai Dél-magyarországon. Tört. és Rég. Ertesítő (Temesvár) 1885. 29–30.

²⁷ „Kukener alio nomine Woffaylese.”

²⁸ *Karácsonyi* szerint a monostor már 1256 előtt elenyészett és csak az általa virágzóvá lett falu és a név maradt fenn. (A Csanád-nemzetség birtokai. Id. h. 124.)

²⁹ *Borovszky*, id. m. II. 498.

³⁰ Minthogy az oklevél vámjáról és halastavairól (cum tributo et piscaturis) tesz említést, világos, hogy mellette patak folyt, – a mai Pogányér, – amely a Csanád-nemzetség itteni halastavait vízzel látta el. *Borovszky*, id. m. II. 44.

Neve hasonlóképpen személynév lehetett.³¹

Ettől délre van *Oroszlámos-monostora*. Nevét nem az *oroszlán* állattól, hanem *Oroszlános*³² nevű alapítójától nyerhette: a Csanád-nemzetség egyik legrégebbi alapítása, melyhez a nemzetség a későbbi idők folyamán is különös kegyelettel ragaszkodott. Midőn a görög-keleti szerzeteseket bencések váltották föl, gazdag alapítványokkal halmozta el az apátságot: épületeit kibővítette és kis várral megerősítette. Valószínűleg családi temetkezőhelynek szánta: midőn megosztzkodott az ősi jószágokon, ezt a monostort nem osztották meg, hanem megtartották közös birtoknak.³³ Szent Benedek fiai viszont a Tisza és a Harangod kiáradásai folytán az apátság körül keletkezett mocsarakat lecsapolták és termékeny szántóföldekké tették.

Oroszlánostól délkeletre a mai ürsi puszta helyén feküdt *Ürs* (Wrs). Innen nyugatra *Fejéregyház* található (Feyereghaz), a mai Feregyház vagy Firegyház puszta helyén.³⁴ Ettől délkeletre Törökkanizsa és Ó-Oroszlános közt, a manapság is *Monostor* nevű dűlőn volt *Kanizsa-monostora*, melynek apátja már a tatárjárás előtt szerepel.³⁵ Nem azonos a későbbi Törökkanizsával, melynek régi neve egyszerűen Kanizsa vagy Rév-Kanizsa. Építőjének személyisége, adatok híján, meg nem állapítható. Kanizsa szláv szó.³⁶

A Maros jobb partján, Csanádtól nyugatra feküdt *Szent-Lőrincz* (Zentlewryrch). Helyét ma szőlők borítják, egy részére pedig Makó város déli oldala esik.³⁷ Szentlőrincztől északnyugatra feküdt *Kisfalud* (Kisfalwd), mely „kis falu” volt.³⁸

Kisfaludtól északra helyezkedik el *Malomszög* (Molumzugh). Nevéből sejthetjük, hogy közelében malom állott.³⁹ Ettől északra *Szentlászló* (Zent Lazlo), a mai Makó-Ujváros, – az itteni róm. kath. templom – környékén.⁴⁰ Északra feküdt *Szentmargita* (Zent Margitha). Nevét Makó városának egy határrésze és a Margitai ér mai napig megőrizte. Szirbik prédikátor 1836-ban azt írja róla: „Itt valamikor vagy helységnek, vagy valami erősségnek kellett lenni. Bizonyosága ennek a földásás következtében itt található számtalan vastag cserépdarabok és embercsontok. A többiek között találtatott itt három esztendővel ezelőtt (vagyis 1833-ban) csak egy épület fundamentuma letételével, három emberi csontváz, mind ülve s nem mélyen eltemetve. Egyik a többinél szembe-tünőbb volt s a nyakában mellére leereszkedő érc s megrozsdá-

³¹ Id. m. II. 500.

³² *Borovszky* (id. m. I. 37.) szerint *Arszlanics*.

³³ „Monasterium veró Orozlanus toti generationi eorum commune esse asseruerunt”.

³⁴ *Borovszky*, id. m. II. 170.

³⁵ *Erdélyi László*: A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I. Oklevéltár 170. sz. 755–756 lap.

³⁶ *Borovszky*, id. m. II. 255.

³⁷ Id. m. II. 562.

³⁸ Id. m. II. 287.

³⁹ Id. m. II. 383.

⁴⁰ Id. m. II. 561.

sodott nyakékesség volt. Ugyanott találtatott egy másik, mélyebben, lovastól, fegyverestől. A fegyverek közül kiismerhető volt a szablya és a nyíl”.⁴¹ Szentmargita nevét, épügy mint Szent László, templomától vette.

Szentmargitától ismét északra a Margitai ér közelében feküdt *Köztelek* (Kwztelwk). Neve onnan származott, hogy eleinte a Csanád-nemzetség tagjai, mint „közös” telket használták.⁴² A helységben akkor „három tanyahely” volt Ismét északra, a Szárazér felé eső mezőségen terül el *Szemeegyháza* (Zemeeghaza).⁴³ Nevét alapítója ruházta rá.⁴⁴ Szemeegyháza mellett nyugati irányban *Szudas* (Zwdaş), ettől ismét északnyugatra *Balogkereke* (Bolgkerekere) van.⁴⁵ Mivel a „kereke” szó „erdőt” is jelentett, valószínűleg Balog nevű birtokos erdeje állott itt és a később épült helység tőle vette nevét.⁴⁶

Velnök, a mai Makó, nem a mai Makó helyén állott, hanem ettől nyugatra. „Velnök” ó-szláv szó és annyit jelent, mint „révész”. Miután a túlsó parton később új helység keletkezett és ezt Al-Velnöknek (Olwelnwk) nevezték, a régi Velnököt elnevezték „Fel-Velnök”-nek.⁴⁷

Velnöktől északnyugatra *Tömpös-monostora* a Maros jobbpartján, Makó városától nyugatra, Szent-Miklós és Kis-Tömpös közt feküdt. Neve alapítójának emlékét őrzi. A monostor a tömpösi szigeten állott és a Boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve.⁴⁸ Szerzetesrendjét nem ismerjük. A Csanád-nemzetség osztozkodása alkalmával jövedelme a Waffa-fiaknak jutott.⁴⁹

Más monostorok is hasznot hajtottak, mert a királyok gyakran az érdekükben hozott anyagi áldozatok vagy érdekükben szenvedett veszteségek kárpótlására kegyuraságokat adományoztak híveiknek.⁵⁰ A jövedelem forrása azonban határozottan meg nem állapítható. Lehet, hogy a monostor védelmezéséért és az egyház vagyonára való felügyeletéért tiszteletdíj járt a kegyúrnak.⁵¹ Tömpösmonostorának három egyháza volt, aminek megfelelően a helység három részből állott: Bel-Tömpös, Kül-Tömpös és Szent-Miklós-Tömpös. Megillette a halászati jog is, melyet azonban nem a Maroson, hanem az akkori általános szokásnak megfelelően az árterületen üztek. Ez ma különösnek tűnik fel, de annak idején általában így volt. A Csanád-nemzetség birtokait két nagy folyó mosta: a Maros és a Tisza. Egyik-másik jószágát érintette a Berzava és a Temes.

⁴¹ Eperjesy-Szirbik, id. m. 31.

⁴² *Borovszky*, id. m. II. 316.

⁴³ *Versus campum Zarazer.*

⁴⁴ *Borovszky*, id. m. II. 546.

⁴⁵ Budai Országos Levéltár: Dl. 322. §. Bolukkereke.

⁴⁶ *Borovszky*, id. m. II. 23.

⁴⁷ Id. m. II. 349.

⁴⁸ *Monasterium beate Virginis in insula Thembes cum piscaturis.*

⁴⁹ *Karácsonyi*: A magyar nemzetségek I. 368.

⁵⁰ *Kollányi*: A magánkegyúri jog hazánkban. Budapest, 1906. 198–205. *Balics*, A római katolikus egyház története Magyarországon. Budapest, 1890. II–II. 141, 143–144.

⁵¹ *Balics*, id. m. II–II. 143. *Karácsonyi*, Magyarország egyháztörténete. Nagyvárad 1915. 88.

E folyók közül rendszeresen csak a Tiszában halásztak. A Maros mellett halastavakat találunk. Még ott is, ahol ma nyoma sincs a víznek, mint Óbébán, halastó volt. Mellette ér folydogált, melyen vámot szedtek s ez látta el élő vízzel halastavait.⁵²

A Harangod (Aranka) mentén, a mai Valkány táján⁵³ feküdt *Kis-Valkány* (Kywolkan)⁵⁴ és *Vég-Valkány* (Weghwolkan). Eszerint kezdetben két részre volt osztva. A Valkány-név eredetileg kún vagy besenyő személynév.⁵⁵ Ugyancsak a Harangod partján, Valkánytól délnyugatra feküdt *Veresdob* (Weresdub). Különös nevét talán annak köszönhetette, hogy itt egykor valami vörösréz-dobra bukkantak.⁵⁶ Ismét délre a Harangod partján, a mai Mokrin község helyén állott *Homokrév* (Homokreu). A folyócska homokos medrében közlekedő révéről nyerte nevét, mely a hajdani „Homokrév” „Homokri”, „Homokrin” változatokon át „Mokrin”-ná alakult.⁵⁷

A Tisza mentén a következő falvak voltak:

Szanád (Zanath) a ma is létező ugyanazon nevű község helyén. Ettől délre *Varsány* (Wasysn), ismét délre *Csóka* (Chaka), a mai mezőváros helyén. Eredeti nevét – „Csaka” – valószínűleg alapítójától vette, nem pedig a területén fészkelő csókáktól.⁵⁸ Csókától keletre van *Terjén* (Teryen). Nevét alapítójától nyerhette, akit talán mélyhangu változattal „Tarján”-nak hívtak.⁵⁹

Terjéntől délnyugatra *Temerkény* (Temerken) állott. Neve törökös, besenyő, vagy kún-hangzású.⁶⁰ Innen délkeletre *Szent-Miklós* „Zent-Miklos”, Rázsán-Szent-Miklós terült el, a mai Tisza-Szent-Miklós helyén. Mellette van *Pataktó* (Potokto), ettől délre *Rázsán* (Rasan). Szláv hangzású⁶¹ nevét talán alapítójától vette. Innen délre *Agár* (Agar). Nevét – Varsányhoz hasonlóan – az ott levő Agár-tótól kaphatta.⁶² Ismét délre *Kér* (Keer). Emléket a Tiszaszentmiklós és Padé közt elterülő „Kera-bara” mocsár nevében őrzi.⁶³ Ettől délkeletre fekszik *Padé* (Podue), a mai hasonlónevű községtől kelet felé, a Szelistye nevű dülő helyén. Eredeti neve a szláv „Podvej”, amely part alatti helyet jelentett.⁶⁴ Padétól délkeletre a Harangod torkolatánál a mai Morotva puszta helyén állott

⁵² *Karácsonyi*: A magyar nemzetségek. I. 367. V. ö. *Borovszky*, id. m. I. 37–38, 73–74.

⁵³ A Harangod tulsó partján, Óbesenyő és Oroszlámos közt. Nem azonos a mai Valkánnyal, melynek neve Valkányszállása volt. *Karácsonyi*: A Csanád-nemzetség birtokai. Id. h. 76.

⁵⁴ *Borovszky* Kül-Valkánynak olvassa. (Id. m. I. 68).

⁵⁵ *Borovszky*, id. m. II. 616.

⁵⁶ Id. m. II. 624.

⁵⁷ Id. m. II. 243.

⁵⁸ Id. m. II. 110–113.

⁵⁹ Id. m. II. 636.

⁶⁰ Id. m. II. 591.

⁶¹ Tört. Ért. 1885, 125.

⁶² Tulajdonképpen alig volt helység, hanem csak halászóhely. Halastava a Harangodtól kapta a vizet. (Tört. Ért. 1885, 26.)

⁶³ *Borovszky*, id. m. II. 164.

⁶⁴ Id. m. II. 470.

Halász („Haláz”)⁶⁵ *Harangodtövel*⁶⁶ és Nagy Morotvával.⁶⁷ A Harangod ugyanis nem szakadt egyenesen a Tiszába, hanem torkolata előtt a Nagy Morotva nevű mocsár terület el. Ettől délre van *Solt* (Suth) a mai Morotva nevű pusztán. Neve ősi személynév.⁶⁸

Csanádtól keletre, a Maros balpartján a mai Beka-pusztával szemben, Csanád és Egres közt: *Kemecsemonostora*.⁶⁹ Neve alapítójának szintén személyneve, ki a Csanád-nemzetség tagja lehetett, mert Kemecsemonostor e család birtokai közé tartozott. Kemecse a 12. században vagy talán még előbb élt. A monostort később azok a francia mesterek építhették, akik a 13. században II. Endre király uralkodása alatt az egresi monostort emelték. Bizonyára a kúnok égették fel és nem is épült fel újból. A körülötte elterülő falut a 14. század oklevelei már nem mint „Kemecsemonostor”-t, hanem csupán mint „Kemecse”-t említik. Romjairól a mult század közepén hivatalos tudósítás tesz említést: A Maros partján, az uradalmi erdőben, Sárafaljától egy mértföldnyire sajátzerű pinceomladékokat találtak. Építésmódja figyelemreméltó. Falai élükre rakott téglákból állanak és a ragasszal együtt a legkeményebb kővé váltak. A hagyomány szerint monostor állott itt, melyet a törökök pusztítottak el. Tágas építménynek kellett lennie, mert a romok hatalmas teret foglaltak el. Közeliükben tömördek csontot találtak. A népmonda klastromtetetőnek vagy csata színhelyének tartja. Ujabban Heinrich Miklós gátbiztos végeztetett itt ásásokat. Szerinte a monostor templomának két tornya volt. Egyikét fölösatta; a másik helyén a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat 8. számú őrháza áll. A templom mellett állott monostor oszlopainak pillérei ma is láthatók. Az egyház méretei a meglévő romokból megállapíthatók. Az apsis „mélysége” 75 méter, szélessége (mely azonos a főhajó szélességével) 6 m., a fő- és a két mellékhajó hossza 29·5 m., a mellékhajók szélessége 4·5 m., a falak vastagsága 1 m. A romok manapság már csak két méter magasságúak. 1898-ban szentesi polgárok engedélyt kértek a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulattól az ásásra. Apáról fiúra szállott szóhagyomány és följegyzések alapján azt hitték, hogy a templom keleti „ablaka” (oldala) alatt kincsesláda van elrejtve. Ástak is két hétig, de az elrejtett kincsre nem akadtak rá, habár a hajdani monostor helyén, a mostani Maros-töltés mentén, a kincskeresők sok régiséget találtak. Ugyane hagyomány szerint a monostor kútjában volnának a harangok. Ma is élő szóhagyomány, hogy Kemecsemonostorát az egresi cisztercita apátsággal földalatti árok kötötte össze.

Kemecsemonostorától ismét keletre, a Maros jobb partján, Zádorlaktól nyugatra *Pongráczfája* (Pangrachfaya), ettől keletre

⁶⁵ Későbbi oklevelekből kitűnik, hogy *Halász-Morotva* volt a neve. Ebből idővel az első név elmaradt és így emlékét a Morotva-pusztá örzi. (Tört. Ert. 1885, 70.)

⁶⁶ *Harangodtue*.

⁶⁷ *Mortua Magna*.

⁶⁸ *Borovszky*, id. m. II. 530.

⁶⁹ *Ortvay*: Magyarország egyházi földleirása. 414. l.

szintén Zádorlak mellett, a Maros balpartján *Csenkörvénye* („Chenkeureme”) vagy *Csenkevereme* állott.⁷⁰ Ugyancsak kelet felé a Maros balpartján, ott ahol a folyó Erdélyt elhagyja: *Fülöpköve*, *Fülöpkő* (Philwpkue) ma is Piatra lui Filipu.⁷¹ Innen visszafelé, kissé nyugatra, szintén a Maros balpartján, körülbelül oly távol a parttól, mint *Fülöpköve*, feküdt *Döbördön* (Duburdun.)

A Marostól délre van *Szécsény* (Zechen), a mai Temes-Szécsány.⁷² Nevében szláv szó gyökerét találjuk (setj=irtani).⁷³ Szécsénytől északkeletre, a mai Féregyháza helyén *Fejéregyháza* (Feyereghaz).⁷⁴ Szécsénytől délkeletre a Beregszó völgyében *Poklosi* (Puklussy). Ennek szomszédságában *Nádasd* (Nadasd), a mai Mélynadas helyén. A régi Berzava mentén, a mai Csávós helyén: *Csávás* (Chavas).⁷⁵

Ugyancsak a régi Berzava mentén Csávós közelében, Bókától északkeletre feküdt *Kalánteleg*, melyet az 1247. évi (hamis) oklevél szerint Kalán pécsi püspök unokahugának – Pongrácz ispán feleségének – hozományul adott.⁷⁶ Ugyancsak a Berzava mentén feküdt *Kis-Hodos* (Hwdus).⁷⁷

A Csanád-nemzetség kegyúri helyiségei voltak ezenkívül:

Dobegyház (Dwbegehaz), *Fejérjuh* (Feyerjuh),⁷⁸ *Feketefa* (Feketewfa),⁷⁹ *Kutegyház* (Kwtheghaz),⁸⁰ *Nagykecskés* (Nagkeckes), *Szentkirály* (Zentkyral), *Tejes* (Theyes)⁸¹ és *Teremtelek* (Teremthelwk). Ezeknek fekvése még kiderítetlen.⁸²

Ha figyelembe vesszük, hogy a szóban forgó oklevél, mely e helységek emlékét megőrizte, alig másfél évtizeddel a tatárjárás után készült: az annak alapján fölfektetett térkép csattanósan elénk tárja a Temesköz meglepő gyors fölvirágzását. A falvak sűrűbben sorakoztak egymáshoz, mint manapság. A lakosság persze gyér volt. Egy-egy falu – helyesebben tanya – csak 20–30 házból állott. A legtöbb helységnek neve megmondja templomát: Szent-Lőrinc, Szent László, Szent-Margita, Boldogasszonyháza vagy Boldogasszonyfalva. A csávosi egyház védőszentje: Szent-Péter.⁸³ E templomok – a lakosság csekély száma miatt – alkalmasint fából

⁷⁰ Nevét szintén birtokosától és halastavától vehette. (Tört. Ért. 1885, 33. Márki, id. m. 197.)

⁷¹ Neve azt sejteti, hogy bányatelep volt. (Tört. Ért. 1885, 69.)

⁷² Tört. Ért. 1886, 94 sk.

⁷³ *Borovszky*, id. m. II. 434.

⁷⁴ Tört. Ért. 1885, 67. Márki, id. m. 200.

⁷⁵ Tört. Ért. 1885, 32. Márki *Kávás*-nak olvassa és Nádasd és Poklosi közé helyezi, (id. h.)

⁷⁶ *Borovszky*, id. m. I. 67.

⁷⁷ Tört. Ért. 1885, 76.

⁷⁸ Poklosi helység után fordul elő az oklevélben.

⁷⁹ Az oklevélben Nádasd és Poklosi közt említetik.

⁸⁰ *Borovszky* olvasása szerint *Kucs-egyház*. Id. m. I. 68.

⁸¹ *Karácsonyi János* Szabó Károly másolata alapján *Fejesdnek* írja. (Tört. Ért. 1885, 68.)

⁸² *Karácsonyi* (Tört. Ért. 1886, 105.) és *Márki* (id. m. 217.) *Zurakrew*-et mint a Csanád-nemzetség 1256. évi birtokát tüntetik föl. A szóban forgó oklevél azonban ezt nem említi.

⁸³ *Ecclesia sancti Petri*.

készültek. A tömörkényi egyház azonban kőépület lehetett, mert emberöltő mulva Tamás mester szentélyablakának fülkéjébe rejtette okleveleit a kúnok gyűjtogatásai elől. A templom lángbaborított fatetőzetéről a tűz ugyan ide is átragadt és lángjai már nyaldosták az okleveleket, de Tamásnak mégis sikerült ezek közül egyet megmentenie. *A megmentett oklevél a Csanád-nemzetség most tárgyalt 1256. évi osztálylevele.* Pecsétjét a lángok megolvastották ugyan, a királyi kancellária azonban megállapította hitelességét.⁸⁴ A vizsgálat folyamán a pecsét megsemmisült, *de az oklevél ma is megvan Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum levéltárában.*⁸⁶

⁸⁴ V. ö. Borovszky, id. m. II. 592.

⁸⁵ Az oklevél fényképét Kelemen Lajos levéltárnok, a térképet Kühn Lajos tanár úrnak köszönöm.